

Андрогени и сърдечно-съдова болест

Д-р Борислав Георгиев,¹ проф. Сабина Захариева²

¹ Университетска национална кардиологична болница

² Клиничен център по ендокринология, Медицински университет, София

Нараства интересът към възрастните промени на нивата на половите хормони като потенциално лечими етиологични причини на някои заболявания при мъжете. При мъже на средна възраст и при възрастни мъже пониженото ниво на тестостерона е свързано с инсулинова резистентност, метаболитен синдром и диабет – състояния, които предразполагат към повишение на сърдечно-съдовия риск. Зависимостта между андрогените и предклиничните стадии на атеросклерозата изисква допълнително потвърждение. Въпреки това се приема, че пониженото ниво на тестостерона е предиктор за сърдечно-съдови инциденти, като инсулт и преходна исхемична атака, при по-възрастните мъже и е асоциирано с повишена сърдечно-съдова и обща смъртност. Тестостеронът се ароматизира до естриол; и повишеното, и пониженото ниво на естриола са свързани със сърдечно-съдов риск. Рандомизирани проучвания показаха, че добавката на тестостерон при мъже с коронарна болест на сърцето може да има протективен ефект по отношение на миокардната исхемия.

Секрецията на лутеинизиращ хормон (ЛН) от хипофизата стимулира продукцията на тестостерон в тестисите – основният мъжки полов хормон или андроген, който циркулира, свързан с глобулина, свързващ половите хормони (SHBG) и албумин, или в съвсем ниска концентрация в свободно състояние.¹ Свободният и свързаният с албумин тестостерон се разглежда като фракция на бионаличен тестостерон, който може да постъпва в клетките и да се свързва с андрогенните рецептори; хипотезата за свободния хормон обаче все още не е потвърдена.^{2,3} Под действието на вътреклетъчния ензим 5 α -редуктаза тестостеронът може да бъде превърнат в дихидротестостерон, който е мощен лиганд за андрогеновия рецептор. Тестостеронът може да бъде ароматизиран и до естриол, който оказва действието си по пътя на естрогеновия рецептор α и/или β и регулира матурацията на скелета при мъже и жени.^{4,5} С

възрастта нивото на тестостерона при мъжете се понижава.⁶⁻⁸ Понижението на нивото на циркулиращия свободен тестостерон е по-рядко от това на общия тестостерон, което отчасти се дължи на свързаното с възрастта повишение на SHBG.^{9,10} В резултат на това честотата на андрогеновия дефицит нараства с възрастта.^{11,12} Поради застаряването на населението в много страни по света се постави въпросът дали пониженото ниво на половите хормони е причина за заболяванията при възрастните мъже или е маркер за налично заболяване. Ако андрогенният дефицит има каузална роля по отношение на сърдечно-съдовите заболявания, добавката на тестостерон може да регулира заболяемостта, да угължи живота и да поддържа здравето при застаряващите мъже.^{1, 13-16} Обратно, ако няма каузална роля, терапията с тестостерон вероятно няма да повлияе сърдечно-съдовата заболяемост и смъртност.

Тази хипотеза все още не е потвърдена от рандомизирани, контролирани проучвания с тестостеронова терапия при мъже на и над средна възраст.^{17, 18} Въпреки че заместващата терапия с тестостерон повишава нивото на циркулиращия тестостерон, осигурявайки субстрат за ароматизация, алтернативата на ароматазната инхибиция регулира нивото на естрадиола и повишава секрецията на ЛН, а следователно и ендогенната продукция на тестостерон при мъжете.¹⁹ Ако повишеното ниво на естрадиола е допълнителен рисков фактор при мъжете със сърдечно-съдова болест, приложението на ароматазни инхибитори трябва да бъде добре проучено. Следователно, разбирането за относителното значение на тестостерона и естрадиола за сърдечно-съдовия риск е необходимо за правилното проектиране на интервенционни проучвания на хормоналната терапия по отношение на сърдечно-съдовата прогноза при мъже.

Андрогени, инсулинова резистентност, диабет и сърдечно-съдов риск

Андрогени, инсулинова резистентност и диабет

Централното затлъстяване е предразполагащ фактор за развитие на инсулинова резистентност, метаболитен синдром и захарен диабет тип 2 – състояния, които са асоциирани с повишен риск за сърдечно-съдово заболяване.²⁰⁻²³ Мъжете с метаболитен синдром или диабет тип 2 имат понижени нива на тестостерон.²⁴⁻²⁶ Отчасти тази зависимост се дължи на асоциацията между затлъстяването и пониженото ниво на тестостерон и диабета.^{27,28} Затлъстяването е свързано и с редуцирана пулсова амплитуда на ЛН, а инсулиновата резистентност понижава тестикуларния отговор към ЛН – два механизма, които водят до нарушена функция на хипофизно-гонадната ос.^{29,30} Терапията с тестостерон повишава мускулната маса и редуцира натрупването на мастна тъкан, повлиявайки благоприятно метаболитните процеси, въпреки че тези ефекти са ограничени.^{17, 31, 32} Резултатите от лонгитудинални проучвания^{33, 34} показваха, че пониженото ниво на тестостерон е предиктор за повишена честота на метаболитен синдром и захарен диабет тип 2. Следователно, зависимостта между нивото на циркулиращия тестостерон и инсулиновата чувствителност е двупосочна и представлява потенциална възможност за терапия на инсулиновата резистентност при мъже.³⁵ Трябва да се отбележи, че инсулиновата резистентност е тясно свързана с понижение на нивото на SHBG, а понижението на нивото на SHBG е в корелация с нежелани инциденти, въпреки очакването за повишена концентрация на свободно циркулиращия тестостерон при запазено общо количество тестостерон.³⁶⁻³⁸ Следователно, от интерес

е взаимодействието между общия и свободния тестостерон и SHBG върху инсулиновата резистентност като маркер на сърдечно-съдовия риск, особено предвид дивергенцията на нивата на тестостерона и SHBG в процеса на стареене при мъжете.¹⁵

Тестостерон, свързващ половите хормони глобулин и инсулинова резистентност при възрастни мъже

Данните от кръстосан анализ на 2470 възрастни мъже без диабет показват, че нивото на общия и свободния тестостерон и SHBG се понижава прогресивно с прогресията на инсулиновата резистентност при използване на хомеостатичен модел НОМА2-IR.³⁹ След ажустиране за възраст, индекс на телесната маса (ИТМ), обиколка на талията, ниво на липопротеините с висока плътност и триглицериди, се оказва, че общият тестостерон е независимо свързан с инсулиновата чувствителност, докато SHBG не е. Редуцираното ниво на SHBG се асоциира с метаболитен синдром в по-ранен анализ на същата популация.^{24, 40, 41} Следователно, при възрастни мъже пониженото ниво на тестостерона е свързано с инсулинова резистентност независимо от централното затлъстяване, докато SHBG притежава ограничена сила като маркер.³⁹ Липсата на независима асоциация между SHBG и инсулиновата чувствителност показва, че свързаното с възрастта повишение на SHBG вероятно няма протективен ефект по отношение на инсулиновата резистентност (и съответно на сърдечно-съдовия риск) при възрастни мъже.

Тестостерон, естрадиол и диабет

При мъже на средна и над средна възраст нивото на свързания с албумина и свободния естрадиол се понижава с напредване на възрастта,^{9, 42} което отразява възрастовото повишение на ни-

вото на SHBG. Нивото на общия естрадиол се понижава⁹ или остава стабилно с повишението на възрастта.^{43, 44} Въпреки че ароматизацията на тестостерона до естрадиол допринася за нивото му, установена е умерена корелация между нивата на свободния тестостерон и свободния естрадиол ($r=0.20$) и общия тестостерон и общия естрадиол ($r=0.17$ или 0.45) при мъже.^{9, 45} Мастната тъкан е основното място за ароматизация на тестостерона; следователно, независимо че обратната зависимост между ИТМ и общия и свободния тестостерон, ИТМ и обиколката на талията са в позитивна корелация с общото ниво на естрадиола.⁴³ Мета-анализ на Ding et al.²⁵ съобщава за понижение на нивото на тестостерона и повишение на нивото на естрадиола при мъже с диабет в сравнение с мъже без диабет. Нов кръстосан анализ, включващ 3156 мъже, потвърди обратната зависимост между нарушенията в глюкозното ниво на гладно и диабета и общото ниво на тестостерона и SHBG и позитивната зависимост с естрадиола.⁴⁶ Следователно, съществуват противоположни зависимости между тези два полови хормона и диабетния риск.

Андрогени, атеросклероза и сърдечно-съдови инциденти

Андрогени и атеросклероза

Пониженото ниво на тестостерона се асоциира с повишена дебелина интима-медия на каротидната артерия (СИМТ) при мъже – признак за предклинична атеросклероза.^{47-51, 52, 53-57, 58, 59, 60, 61, 62-67, 68, 69} В проспективно проучване⁵⁰ при възрастни мъже прогресията на СИМТ е в обратна зависимост по-скоро с нивото на свободния, отколкото на общия тестостерон. Обратно, нивото на естрадиола е в положителна връзка с прогресията на СИМТ при мъже на средна възраст.^{50, 51} В проучването

Tromso⁵² е извършен лонгитудинален анализ на 1101 мъже (1994–2001) и кръстосан анализ на 2290 мъже (2001). Лонгитудиналният анализ включва данни за хормоналните нива и СИМТ, определени в два времеви момента. Неочакван резултат от лонгитудиналният анализ, който вероятно отразява селекцията на участниците от оригиналната кохорта, е повишението на нивата на общия и свободния тестостерон между 1994 и 2001 г. при успоредно понижението на нивото на SHBG. Въпреки прогресията на СИМТ, се повишава процентът на пациентите на липидо-понижаваща терапия и нивото на холестерола се понижава. В лонгитудиналният анализ не се установява разлика в растежа на плаката и повишението на СИМТ при мъжете в сравнение с изходните стойности на нивата на тестостерона и SHBG.⁵² В кръстосания анализ нивото на общия тестостерон е в обратна зависимост с площта на плаката, но не и с СИМТ след ажустиране за ковариантите. Това проучване провокира провеждането на кръстосания анализ на данните на 1177 мъже от проучването Romerania, което потвърди високата честота на каротидни плаки при мъже с ниско ниво на тестостерон без асоциация между нивото на тестостерона и СИМТ.⁵³ Предходни проучвания показаха понижението на риска от абдоминална аортна калцификация и периферна артериална болест (индекс глезен-мишница <0.90) при мъже на средна и над средна възраст с високи тестостеронов нива.^{54, 55} В едно от тези проучвания⁵⁵ високото ниво на естрадиола също е асоциирано с понижена честота на периферна артериална болест. Проучванията Tromso и Romerania не потвърждават каузалната роля на тестостероновия дефицит в прогресията на предклиничната атеросклероза, оценена чрез СИМТ.

Андрогени и сърдечно-съдови инциденти

Големи проспективни кохортни проучвания^{56, 57} не установиха връзката между изходните нива на тестостерона и честотата на сърдечно-съдовите инциденти. В проучването Caerphilly,⁵⁶ включващо 2512 мъже на възраст 45–59 години, проследени за среден период от 16.5 години, са настъпили 320 фатални и нефатални исхемични сърдечни инциденти. Отношението кортизол/тестостерон се асоциира с исхемичната болест на сърцето, но асоциацията се атенюира след ажустиране за ковариантите, докато самият тестостерон не участва в такава асоциация. Във Фрамингамското проучване,⁵⁷ включващо 2048 мъже на средна възраст без сърдечно-съдова болест в началото, по време на 10-годишния период на проследяване първи сърдечно-съдов инцидент е настъпил при 386 участници. Повишеното ниво на естрадиола е асоциирано с понижен риск от сърдечно-съдов инцидент при по-възрастните мъже (средна възраст >56 години) – честотно отношение 0.86 (95% доверителен интервал 0.78–0.96, P=0.005). Нивото на тестостерона не е сигнификантно асоциирано със сърдечно-съдовите инциденти.⁵⁷ Наскоро бяха публикувани резултатите от проучването Tromso.⁵⁸ В този анализ 1568 мъже на средна възраст (59.6±10.2 години) са проследени за 13-годишен период, в който са настъпили 130 смъртни случая от сърдечно-съдова болест и 144 случая на първи миокарден инфаркт. Нивата на общия и свободния тестостерон и естрадиол не са асоциирани с настъпването на първи миокарден инфаркт.⁵⁸ В малко японско проучване,⁵⁹ проследяващо в продължение на 4.5 години 171 мъже на възраст 48±13 години с рискови фактори за коронарна болест на сърцето, са наблюдавани 20 сърдечно-съдови инцидента за периода на проследяването. Мъжете

с ниво на общия тестостерон в най-ниския терцил (<14.2 pmol/l) имат четирикратно повишен риск за сърдечно-съдов инцидент след ажустиране на сърдечно-съдовите рискови фактори и използваната медикация, докато естрадиолът не участва в асоциация. Необходимо е провеждането на по-точно определени проучвания, които да оценят ролята на циркулиращите тестостерон и естрадиол като предиктори на свързаната с коронарната болест заболяемост при мъже на и над средна възраст.

Андрогени и мозъчно-съдови инциденти

Посочените по-горе проучвания са изследвали исхемичната болест на сърцето и коронарните инциденти⁵⁶ или са използвали комбинирани критерии за оценка, в които основно място са заемали коронарната болест и сърдечно-съдовите инциденти с относително слабо представяне на мозъчно-съдовата болест.^{57, 59} Някои проучвания са изследвали само инсулта или инсулта в комбинация с преходната исхемична атака за оценка на влиянието на половите хормони върху мозъчно-съдовата болест като отделна изява на сърдечно-съдовия риск. В проучването Honolulu-Asia Aging Study⁶⁰ 2179 мъже с японски произход на възраст 71–93 години са проследени за 7-годишен период и в тази популация са настъпили 124 инсулта. Мъжете от групата на най-високия квинтил на серумното ниво на естрадиола (≥125 pmol/l) са с повишен риск в сравнение с мъжете с по-ниски естрадиолови нива (честотно отношение 2.2, 95% CI 1.5–3.4, P<0.001). Рискът за настъпване на инсулт не се различава сигнификантно между групите на най-ниския и най-високия квинтил за нивото на общия тестостерон.⁶⁰ Лонгитудинален анализ на данни от проучването Health In Men Study⁶¹ показва обратни резултати. В тази популационна кохорта от западна

Австралия са включени 3443 мъже на възраст ≥ 70 години без анамнеза за инсулт, които са проследени проспективно за среден период от 3.5 години. При 119 мъже е настъпил първи инсулт или преходна исхемична атака. След ажустране за възраст, отношение талия/ханш, обиколка на талията, мютлюнопушене, хипертония, дислипидемия и съпътстващи заболявания, е установено, че нивото на общия тестостерон в най-ниския квартал (<11.7 nmol/l) е предиктор за повишена честота на инсулт или преходна исхемична атака (честотно отношение 1.99, 95% CI 1.33–2.99, $P=0.001$). Нивото на свободния тестостерон от най-ниския квартал (<222 pmol/l) също е асоциирано с повишена честота на инсулите и преходната исхемична атака (честотно отношение 1.69, 95% CI 1.15–2.48, $P=0.008$), докато такава асоциация не се наблюдава по отношение на SHBG и LH.⁶¹ Тези резултати подкрепят хипотезата, че пониженото ниво на андрогените в циркулацията е в независима асоциация с повишената честота на клинично значимите сърдечно-съдови инциденти при стареенето на мъжа.

Андрогени и смъртност

В проучване⁶² на 858 мъже-ветерани на възраст ≥ 40 години, идентифицирани в клинична база данни и проследени за среден период 4.3 години, пациентите с понижено ниво на тестостерона (общ тестостерон <8.7 nmol/l или свободен тестостерон <0.03 nmol/l) имат повишена смъртност (ажустирано честотно отношение 1.88, 95% CI 1.34–2.63, $P<0.001$). Подпроучване със случаи/контроли⁶³ към проучването European Prospective Investigation into Cancer in Norfolk (EPIC-Norfolk) сравнява 825 мъже на възраст 40–79 години в началото на проучването, които са починали, и 1489 преживели мъже по отношение на възрастта и данните от първия преглед. Изходните нива на ендогенния тес-

тостерон са в обратна корелация със смъртността поради сърдечно-съдова болест и карциноми. Повишението на нивото на общия тестостерон с 6 nmol/l е асоциирано с честотно отношение 0.81 за смъртността (95% CI 0.71–0.92, $P<0.01$). В проучването Rancho Bernardo⁶⁴ са проследени 794 мъже на възраст 50–91 години за среден период от 11.8 години, през който са настъпили 538 смъртни случаи. Мъжете с ниво на общия тестостерон в най-ниския квартал (<8.4 nmol/l) имат честотно отношение за смъртност 1.44 (95% CI 1.12–1.84) в сравнение с мъжете от най-високия квартал. Ниското ниво на общия тестостерон е предиктор за общата, сърдечно-съдовата и белодробната смъртност (честотно отношение съответно 1.38 и 2.29).⁶⁴ В малко проучване, включващо 187 мъже на възраст 71–72 години, проследени за 10-годишен период, се установява обратна зависимост между изходното ниво на тестостерона и смъртността.⁶⁵ Съществуват и съобщения с противоречиви данни. Анализ от проучването Massachusetts Male Aging Study⁶⁶ при 1709 мъже на 40–70-годишна възраст установява настъпване на 395 смъртни случаи за 13.5-годишен период на проследяване и зависимост между повишеното ниво на свободния тестостерон и повишената смъртност поради исхемична болест на сърцето. Относителният риск за настъпване на смърт поради исхемична болест на сърцето при понижено ниво на свободния тестостерон е 0.80 (95% CI 0.64–0.99). Проучването InCHIANTI⁶⁷ включва 470 мъже на възраст над 65 години, при които са настъпили 126 смъртни случая за 6-годишен период на проследяване. Комбинацията от понижени нива на тестостерона, инсулин-подобния растежен фактор-1 и дехидроепиандростерон-сулфата е по-точен предиктор за повишена смъртност в сравнение само с нивото на тестостерона. Важни са

резултатите от популационното проучване Swedish Osteoporotic Fractures in Men (MrOS) при 3014 мъже на възраст 69–80 години.⁶⁸ По време на 4.5-годишния период на проследяване са настъпили 383 смъртни случая. В мултивариантния модел нивата на общия тестостерон и общия естрадиол в най-ниските квартали (съответно <11.7 nmol/l и <59 pmol/l) са предиктори на смъртността (честотни отношения съответно 1.46; 95% CI 1.11–1.92 и 1.33; 1.02–1.73).⁶⁸ Нивата на общия тестостерон и естрадиол ($r=0.54$) са в корелация и рискът за настъпване на смърт е най-висок при мъже с най-ниски нива на тестостерон и естрадиол (честотно отношение 1.96, 95% CI 1.46–2.62). В малко проучване⁶⁹ със 153 мъже на възраст 65 ± 9 -годишна възраст с диабет тип 2 и стабилна коронарна болест на сърцето ниското ниво на общия тестостерон (<10 персентил за нормата) е предиктор за сърдечно-съдовата смъртност (честотно отношение 2.39, 95% CI 1.24–4.61, $P=0.009$). Няколко лонгитудинални проучвания при мъже на и над средна възраст установиха, че ниските нива на тестостерона прогнозираат повишението на смъртността, включително сърдечно-съдовата смъртност. Съществуват обаче и съобщения с противоречиви резултати при съпоставими популации. Нови резултати от проучването MrOS показаха, че ниското ниво на естрадиола също е предиктор на повишена смъртност при възрастни мъже.

Сърдечно-съдови проучвания с тестостеронова терапия

Андрогени и сърдечно-съдови рискови фактори

Споменатите вече клинични проучвания с тестостеронова терапия не са проектирани и нямат възможността да оценят ефектите на терапията върху

честотата на сърдечно-съдовите инциденти.^{1, 13, 14, 17, 18, 70, 71} В мета-анализ на данните от 29 рандомизирани, контролирани проучвания, включващи 1083 мъже на възраст 5078 години със средно серумно ниво на тестостерона 10.9 nmol/l, 525 участници са рандомизирани към терапия с тестостерон, 427 – към плацебо и 31 са оставени само под наблюдение.¹⁷ Тестостероновата терапия редуцира общата мастна тъкан (-1.6 kg; -6.2%), повишава не-мастната маса (+1.6 kg; +2.7%) и понижава нивото на общия холестерол (-0.23 mmol/l), но не и нивото на LDL-холестерола. Нивото на ендогенния холестерол е в корелация с нивото на HDL-холестерола;^{1, 13, 72} терапията с тестостерон обаче редуцира нивото на HDL (-0.085 mmol/l) при мъже с по-високи изходни нива на тестостерон.

Друг мета-анализ включва 30 проучвания с общо 1642 мъже, 808 от които са на терапия с тестостерон.¹⁸ Тестостеронът редуцира нивото на общия холестерол (-0.41 mmol/l) при мъже с ниски и нормални тестостеронов нива; не се наблюдават обаче значими промени в другите липидни фракции. Промените с липидните нива, артериалното налягане и гликемичните индекси са маргинални.

В проучване с 24 мъже с хипогонадни функции с диабет тип 2 и възраст над 30 години мускулното приложение на тестостерон (200 mg на всеки две седмици в продължение на 3 месеца) води до понижение на инсулиновата резистентност (НОМА индекс, -1.73), на глюкозната концентрация на гладно (-1.58 mmol/l), на гликирания хемоглобин (-0.37%),⁷³ на обиколката на талията (-1.6 cm) и на нивото на общия холестерол (-0.4 mmol/l).

В друго проучване⁷⁴ при 55 мъже на 64–73-годишна възраст 2-годишната терапия с трансдермални форми на тестостерон (5 mg дневно) не води до промяна на нивото на глюкозата и на С-пептида. В ново проучване⁷⁵ при 32 мъ-

же с новодиагностициран диабет тип 2 и метаболитен синдром с ниво на общия холестерол <12 nmol/l добавката на тестостерон гел (50 mg дневно) към диетата и физическите упражнения за 52 седмици води до допълнително подобрение на глюкозния и липидния профил в сравнение само с диетата и физическите упражнения. В края на проучването повечето от пациентите на терапия с тестостерон вече не отговарят на критериите за метаболитен синдром (81.3 vs. 31.3%). Тези проучвания показват благоприятния метаболитен ефект на тестостероновата суплементация, особено при мъже с ниско ниво на тестостерона и диабет тип 2.

Андрогени и артериална реактивност

Ендотелната дисфункция е друг признак на сърдечно-съдовия риск, който се оценява с помощта на артериалната реактивност.⁷⁶ В извадка от 206 мъже на възраст 68.1±13.7 години от проучването Baltimore Longitudinal Study of Aging⁷⁷ ниското ниво на тестостерона е независим предиктор за индекса на артериалната ригидност на общата каротидна артерия. По-ранно проучване⁷⁸ при 9 мъже с хипогонадна функция на възраст 35±4 години с подкожно приложение на депо-форма на тестостерон показва повишение на нивата на тестостерона и естрадиола, но редукция на кръвоток-медицираната дилатация на брахиалната артерия, което е равнозначно на влошаване на ендотелната функция. Преходни проучвания^{14, 16} съобщиха за благоприятните ефекти на тестостерона върху съдовата реактивност, включително кръвоток-медицираната дилатация. Това бе потвърдено и в ново проучване при мъже на възраст 57±9 години с коронарна болест на сърцето и ниски нива на тестостерона (<12 nmol/l), при които пероралната терапия с тестостерон ундеканоат има благоприятен

ефект и води до редукция на индексите на артериалната ригидност на радиалната артерия и аортата.⁷⁹ В проучване⁸⁰ при 18 мъже с хипогонадна функция на възраст 62.5±8.3 години в сравнение с 12 контроли с нормална хипогонадна функция на същата възраст и със същото тегло, тестостероновата терапия повишава нивото на тестостероа и артериалната ригидност, оценена чрез скоростта на пулсовата вълна между общата каротидна и радиалната артерия. При възрастните мъже тестостеронът оказва благоприятни ефекти върху артериалната функция.

Андрогени и миокардна исхемия

От гледна точка на сигурността, клиничните проучвания не съобщават за повишение на сърдечно-съдовите инциденти при тестостеронова терапия, целяща възстановяване на хормоналното ниво до характерното за млада и средна възраст.^{1, 13, 14} Няколко преходни проучвания^{13, 14, 16} съобщават за благоприятни ефекти на екзогенния тестостерон върху коронарния кръвоток и индуцираната от физическо натоварване миокардна исхемия. Проучване на Webb et al.⁷⁹ установи, че пероралната терапия с тестостерон ундеканоат повишава миокардната перфузия при проходими коронарни артерии, но не и общата миокардна перфузия. Рандомизирано проучване, включващо 13 мъже на възраст 64.8±7.0 години с ангина и ниво на общия тестостерон 9.9±2.2 nmol/l, показва, че терапията с мускулно приложение на тестостерон ундеканоат за 12 месеца повишава нивото на тестостерона, физическия капацитет и времето до депресия на ST-сегмента при тредмил-тест.⁸¹ В рандомизирано проучване при 87 мъже с диабет и коронарна болест на сърцето на възраст 74±7 години терапията с тестостерон ундеканоат за 12 седмици редуцира броя на стенокардните пристъпи с 34% (P<0.05).⁸² Продължават да се

натрупват данни в подкрепа на тезата за протективната роля на тестостерона при миокардна исхемия, особено при мъже с ниски нива на тестостерон и при пациенти с диабет и сърдечно-съдова болест.

Заклучение

Обсервационните проучвания подчертават връзката между пониженото ниво на циркулиращия тестостерон и инсулиновата резистентност, метаболитния синдром и диабет тип 2. Ниските нива на тестостерона са асоциирани с каротидни и аортни атероми и периферна артериална болест в кръстосани проучвания, като ограничени данни показват зависимост между регулираното ниво на андрогени и прогресията на дебелната интима/медия на каротидната артерия и честотата на коронарните инциденти. В проучването Health In Men Study серумното ниво на общия тестостерон в най-ниския квартал (<11.7 nmol/l) има предиктивна стойност по отношение на честотата на инсулта и преходната исхемична атака при възрастни мъже и ниските тестостеронов нива се асоциират с повишена сърдечно-съдова смъртност в други проспективни проучвания. Високото ниво на естрадиола се асоциира с диабет и прогресия на каротидната дебелна интима/медия, но мъжете с най-високи нива на естрадиол имат понижен риск за настъпване на сърдечно-съдов инцидент по данни на едно проучване и повишен риск за инсулт според друго проучване. В проучването Swedish MrOS и тестостеронът, и естрадиолът в най-ниския квартал (съответно ≤ 11.7 nmol/l и ≤ 59 pmol/l) са предиктори на смъртността и мъжете с ниски нива на тестостерон и естрадиол са с повишен риск. Клиничните проучвания със заместване на тестостерон при мъжете не показват повишение на сърдечно-съдовите

инциденти, а малки интервенционални проучвания демонстрират благоприятните ефекти на тестостерона върху артериалната реактивност, миокардната перфузия и ангината.

Необходими са големи рандомизирани контролирани проучвания на добавъчната терапия с тестостерон, които да оценят ефекта на терапията върху сърдечно-съдовите инциденти и да установят дали хормоналната терапия може да понижи сърдечно-съдовата заболеваемост и смъртност при стареенето. В тези проучвания трябва да бъдат набрани мъже с ниски нива на тестостерон и мъже с метаболитен синдром или диабет. Те-

зи проучвания трябва да оценят сигурността и ефективността на хормоналната терапия по отношение на известните рискови фактори. Преди ароматазна инхибиция да бъде възприета като терапевтична алтернатива за повишение на нивото на тестостерона при мъже, е необходимо изчерпателно проучване на ролята на циркулиращия естрадиол върху модулацията на сърдечно-съдовия риск и да бъдат взети в съображение потенциалните негативни ефекти върху костите.⁸³ Междувременно мъжете трябва да бъдат насърчавани да водят здравословен начин на живот, който да поддържа високо ниво на тестостерона.⁸⁴

Литература

1. Kaufman JM, Vermeulen A. The decline of androgen levels in elderly men and its clinical and therapeutic implications. *Endocr Rev* 2005; 26:833–876.
2. Rossner W. Sex steroids and the free hormone hypothesis. *Cell* 2006; 124:455–456.
3. Handelsman DJ. Update in androgens *J Clin Endocrinol Metab* 2007; 92:4505–4511.
4. Khosla S, Melton LJ, Riggs BL. Estrogen and the male skeleton. *J Clin Endocrinol Metab* 2002; 87:1443–1450.
5. Gennari L, Nuti R, Bilezikian JP. Aromatase activity and bone homeostasis in men. *J Clin Endocrinol Metab* 2004; 89:5898–5907.
6. Harman SM, Metter EJ, Tobin JD, *et al.* Longitudinal effects of aging on serum total and free testosterone levels in healthy men. *J Clin Endocrinol Metab* 2001; 86:724–731.
7. Feldman HA, Longcope C, Derby CA, *et al.* Age trends in the level of serum testosterone and other hormones in middle-aged men: longitudinal results from the Massachusetts Male Aging Study. *J Clin Endocrinol Metab* 2002; 87:589–598.
8. Liu PY, Beilin J, Meier C, *et al.* Age-related changes in serum testosterone and sex hormone binding globulin in Australian men: longitudinal analyses of two geographically separate regional cohorts. *J Clin Endocrinol Metab* 2007; 92:3599–3603.
9. Orwoll E, Lambert LC, Marshall LM, *et al.* Testosterone and estradiol in older men. *J Clin Endocrinol Metab* 2006; 91:1336–1344.
10. Yeap BB, Almeida OP, Hyde Z, *et al.* In men older than 70 years, total testosterone remains stable while free testosterone declines with age. The Health In Men Study. *Eur J Endocrinol* 2007; 156:585–594.
11. Araujo AB, O'Donnell AB, Brambilla DJ, *et al.* Prevalence and incidence of androgen deficiency in middle-aged and older men: estimates from the Massachusetts Male Aging Study. *J Clin Endocrinol Metab* 2004; 89:5920–5926.
12. Araujo AB, Esche GR, Kupelian V, *et al.* Prevalence of symptomatic androgen deficiency in men. *J Clin Endocrinol Metab* 2007; 92:4241–4247.
13. Wu FCW, von Eckardstein A. Androgens and coronary artery disease. *Endocr Rev* 2003; 24:183–217.
14. Liu PY, Death AK, Handelsman DJ. Androgens and cardiovascular disease. *Endocr Rev* 2003; 24:313–340.
15. Yeap BB. Testosterone and ill-health in aging men. *Nat Clin Pract Endocrinol Metab* 2009; 5:113–121.
16. Traish AM, Saad F, Feeley RJ, Guay A. The dark side of testosterone deficiency. III: Cardiovascular disease. *J Androl* 2009; 30:477–494.
17. Isidori AM, Giannetta E, Greco EA, *et al.* Effects of testosterone on body composition, bone metabolism and serum lipid profile in middle-aged men: a meta-analysis. *Clin Endocrinol* 2005; 63:280–293.

Пълната библиографска справка е на разположение в издателството и може да бъде представена при поискване.